

Руслана ТРУБА

ОМЕЛЯН ТЕРЛЕЦЬКИЙ І БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ З ЛЬВІВСЬКОЮ ІСТОРИЧНОЮ ШКОЛОЮ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Фактично вперше в історіографії ґрунтовно реконструйовано т. зв. “радянський” період життєвого шляху О. Терлецького, зокрема викладацьку працю на історичному факультеті Львівського державного університету ім. І. Франка, а також наукову роботу у Львівському відділі Інституту історії України, а згодом – Інституті суспільних наук АН УРСР. На основі архівних матеріалів поетапно відтворено специфіку політики радянського режиму у сфері історичної дидактики у вищій школі та особливості радянських історичних досліджень. Основну увагу зосереджено на висвітленні проблеми боротьби комуністичної системи з представниками львівської історичної школи Михайла Грушевського, зокрема Омеляном Терлецьким, Іваном Крип’якевичем, Мироном Кордубою та ін. Показано, як тоталітарна система брутально нищила історичні традиції, історичну пам’ять, національну історичну науку та її представників.

Ключові слова: львівська історична школа, Омелян Терлецький, радянський режим.

Омеляну Терлецькому та його галицькому поколінню випала непроста доля. Вони народилися, здобули освіту й утвердилися як професіонали у своїх галузях за Австрії, значну частину творчого потенціалу змушені були реалізовувати за Польщі, а закінчувати свій земний шлях у СРСР. Пережили дві світові війни і, здебільшого, зберегли моральне обличчя і національні переконання. Але досвід, який здобули у т. зв. “радянські” часи, кардинально відрізнявся від усього, що бачили та переживали до цього. Багато з них так і не змогли повністю адаптуватися до радянської дійсності, а ті, кому вдалося це зробити, змушені були відмовитися або, принаймі, вдавати, що відмовились, від своїх переконань.

Омелян Терлецький належав до перших. Гімназійний професор за Австрії та Польщі; шанована і поважна людина, непересічна особистість – історик, географ, мистецтвознавець; активний громадський діяч – один з очільників “Просвіти”, “Рідної школи”, член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, автор близько 20 книг та понад 100 статей, засновник та керівник хорів – вже лише цей стислий перелік дає уявлення про масштаби його наукової та публіцистичної спадщини, громадської та педагогічної діяльності. Що відчув і пережив він у вересні 1939 та в липні 1944?! Адаже під час приходу т. зв. “перших совітів” йому було вже – 66, а других – 71! Вік для історика, зокрема О. Терлецького, хоч і поважний, але такий, який дозволяв

багаторічний досвід та наукові напрацювання реалізувати у великоформатних узагальнюваних українознавчих працях. А вченого та його співпрацівників, як свідчать архівні матеріали, примушували “не менше двох разів щомісяця впровадити колективну форму праці над «Коротким курсом історії ВКП(б)» і окремими творами класиків марксизму – Маркса–Енгельса–Леніна–Сталіна”¹.

Як зазначав О. Терлецький в автобіографії: “З приходом Червоної Армії в 1939 році зголосився до праці і від 26/10 1939 до 15/1 1940 р. сповняв обов’язки учителя в повній середній школі у Львові, а з днем 15/1 1940 р. став старшим викладачем в історичному факультеті державного Львівського університету ім. І. Франка і був керівником кафедри середніх віків. Поза тим працював також як старший працівник в Інституті історії України АН УРСР і виконав тоді три наукові праці для Академії у Києві, а одну для Академії у Москві”².

У наказі ч. 307 по Львівському державному університету ім. І. Франка від 29 жовтня 1940 р. зазначено: “...доручити тимчасово керування кафедрами до затвердження ВКВ таким товаришам... Історія середніх віків – ст. викл. тов. Терлецький О. з оплатою 140 крб”³. Цим і вичерпується інформація про викладацьку роботу О. Терлецького в ЛДУ ім. І. Франка в 1940 р.

Дещо більше матеріалів є про його наукову діяльність у цей період. У січні 1940 р. проф. І. Крип’якевич у листі до тодішнього директора Інституту історії України АН УРСР С. Белоусова порушував питання про необхідність створення Львівського відділення інституту і пропонував заступником керівника проф. О. Терлецького, а науковим секретарем – д-ра Витановича⁴.

У наступному листі Іван Крип’якевич пропонує старшими науковими співробітниками Василя Герасимчука, Омеляна Терлецького, Івана Кривецького та себе, а молодшими – Івана Карпинця і Степана Білецького. При цьому зауважує, що “чотири перші мають праці від 1900-х рр., два останні – з 1930-х рр.”⁵. Як відомо, згідно з постановою Рада народних комісарів УРСР “Про організацію наукових установ в Західних областях УРСР” від 2 січня 1940 р. було прийнято рішення про створення Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР. Дирекція інституту 1 лютого того року видала наказ про створення Львівського відділу. Його першими працівниками стали І. П. Крип’якевич – завідувач відділу, старшими науковими співробітниками – О. А. Терлецький, В. І. Герасимчук, Ф. Я. Голійчук, а молодшими – І. І. Карпинець, С. Т. Білецький, О. Й. Прицак. Посадовий оклад старшому науковому співробітнику проф. О. Терлецькому було визначено в розмірі 600 крб⁶.

Вже 12 лютого 1940 р. відділ обговорив і затвердив тематику наукової роботи працівників. О. Терлецькому затверджено тему: “Суспільні і політичні відносини в

¹ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991: у 2 кн. / [відп. ред. акад. НАН України В. Смолій; ред. кол.: Г. Борзяк, О. Реєнт, В. Смолій (голова); упоряд.: О. Рубльов, О. Юркова]. – Київ, 2011. – Кн. 1: 1936–1947. – С. 259.

² Терлецький О. Автобіографія 1944 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.franko.lviv.ua/attachments/240_%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.%201944.pdf

³ Архів Львівського національного університету ім. Івана Франка. – Р-119. – Оп. 1. – Спр. 410. – Арк. 1.

⁴ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали... – С. 148.

⁵ Там само. – С. 150.

⁶ Там само. – С. 168–169.

Галичині від прилучення її до Австрії до половини XIX ст.”. У червні 1940 р. відбулася сесія відділу суспільних наук АН УРСР. Від Львівського відділу Інституту історії України з доповідями виступили І. Крип’якевич: “Комунікаційні зв’язки західноукраїнських земель з Наддніпряниною у XVI–XVII ст.”, І. Карпинець: “Колонізація західноукраїнських земель польськими осадниками 1919–1939 рр.” та О. Терлецький: “З суспільно-політичних відносин Галичини в першій половині XIX ст.”⁷. Зазначимо, що в першому варіанті тема доповіді О. Терлецького була конкретнішою: “Українське відродження в Галичині в першій половині XIX ст.”⁸.

У звіті про діяльність Львівського відділу за період з 1 лютого по 17 вересня 1940 р. щодо наукової роботи О. Терлецького зазначається, що він розробляв теми: “Український національний рух в Галичині у першій половині XIX століття”, “Національно-політичні відносини в Галичині від прилучення до Австрії до 1837 р.” та “Національні і політичні справи в Галичині в часі від 1850 до 1880 рр.”⁹.

У вересні 1940 р., у зв’язку з тим, що О. Терлецький за сумісництвом працював у ЛДУ ім. І. Франка, де мав значне навантаження, директор Інституту історії України АН УРСР С. Белоусов рекомендував завідувачеві Львівського відділу проф. І. Крип’якевичу перевести його на півставки з чотиригодинним робочим днем, оскільки Президія АН УРСР у таких випадках не дозволяла такого сумісництва¹⁰. Відповідно до цих рекомендацій з жовтня 1940 р. його переведено на півставки старшого наукового співробітника.

У звіті Львівського відділу Інституту історії України про роботу в 1940 р. зазначається, що протягом року не відбулося жодних змін у кадровому складі, лише О. Терлецького переведено на половину ставки посадового окладу. Головною науковою проблемою, яку розробляв відділ, стала історія Західної України. О. Терлецький, зокрема, опрацював тему: “Огляд національно-політичних відносин Галичини у 1772–1837 рр.”. У лютому 1941 р. цю тему обговорювали на засіданні відділу. Офіційним рецензентом праці вченого був І. Карпинець, який оцінив її позитивно. В обговоренні взяли участь І. Крип’якевич, С. Білецький, Ф. Голійчук, які схвалили виконану роботу, водночас висловили низку пропозицій, зокрема щодо ширшого залучення архівних матеріалів¹¹.

Взявши до уваги ці пропозиції, О. Терлецький розпочав комплексне дослідження першоджерел, передовсім – архіву Головної Руської Ради, який до нього практично ніхто детально не вивчав. Над цим вчений працював упродовж Другої світової війни. У відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаніка збереглися його оригінальні рукописні матеріали та велика машинописна праця, що засвідчують глибоке вникнення історика в суть революційних подій 1848 р., зокрема детальний аналіз українського національного руху, всебічне дослідження виникнення, діяльності та значення Головної Руської Ради. На жаль, ці унікальні матеріали так і не були видані, а самому вченому, вже після війни керівники радянської науки намагалися нав’язати дослідження іншої теми: “Запровадження церковної унії на західноукраїнських землях”, від чого О. Терлецький відмовився.

⁷ Там само. – С. 197.

⁸ Там само. – С. 191.

⁹ Там само. – С. 223.

¹⁰ Там само. – С. 228.

¹¹ Там само. – С. 276.

У 1941 р. О. Терлецький продовжував роботу над темою про національно-політичні відносини в Галичині, зокрема активно працював над збором архівних матеріалів до політичної історії Галичини в 1837–1851 рр. Основну увагу зосереджував на вивченні історії Головної Руської Ради.

Так, перше знайомство О. Терлецького з радянською владою і радянською історичною наукою в 1940–1941 рр. відбулося відносно безконфліктно. Серйозні непорозуміння і переслідування розпочнуться після німецько-радянської війни, коли тоталітарний комуністичний режим вкотре розпочне боротьбу з “українським буржуазним націоналізмом” і, зокрема, львівською історичною школою Михайла Грушевського, до якої належав й Омелян Терлецький.

Друга світова війна перервала роботу Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР. Але вже 31 липня 1944 р., тобто за три дні після вступу радянських військ у Львів, за участю директора інституту М. Петровського відбулося перше організаційне засідання відділу, на якому з інформацією про стан збереження майна та ситуацію із співробітниками виступив І. Крип’якевич. Він зазначив, що на цей момент у Львові перебувають чотири працівники (І. Крип’якевич, В. Герасимчук, С. Білецький, І. Карпинець), а двоє – О. Терлецький та Ф. Голійчук – поза його межами¹².

Сам О. Терлецький в автобіографії пише, що “від 15 жовтня 1944 р., знову став працювати науковим співробітником Львівського відділу Інституту історії України та доцентом ЛДУ ім. Ів. Франка”¹³.

Тоді ж, у жовтні 1944 р., І. Крип’якевич в листі до М. Петровського інформував його, що робота у львівському відділі йде нормально, приміщення впорядковане, а наукові співробітники продовжують досліджувати передвоєнну тематику, зокрема О. Терлецький “продовжує роботу над Головною Руською Радою 1848–1849 р., яку розпочав в 1941 р.”¹⁴.

Восени 1944 р. відділ, як і до війни, нараховував шість працівників: І. Крип’якевич – завідувач, О. Терлецький, М. Кордуба, Ф. Голійчук, І. Карпинець – старші наукові співробітники, С. Білецький – молодший науковий співробітник. На квітневому засіданні відділу в 1945 р. О. Терлецький виступив із доповіддю: “Справа з’єднання українських земель в Австрії в 1848–1850 рр.”, у якій порушив питання про поділ Галичини на дві провінції – українську і польську, приєднання до Галичини Закарпаття та Лемківщини і роль у цих процесах Головної Руської Ради. В обговоренні взяли участь І. Крип’якевич, М. Кордуба, І. Карпинець та С. Білецький, які позитивно оцінили виконану роботу¹⁵.

У червні 1945 р. львівський відділ Інституту історії України АН УРСР рекомендував О. Терлецького для надання йому наукового ступеня кандидата історичних наук і звання доцента¹⁶. Хоча головним напрямом наукових досліджень відділу залишалася історія західноукраїнських земель, Вчена рада інституту наприкінці 1945 р. внесла в наукові плани відділу на 1946 р. суттєві зміни, без попереднього погодження з виконавцями теми. Вони кардинально відрізнялися від наукових зацікавлень та

¹² Інститут історії України... – С. 435.

¹³ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Оп. 3-ОС. – Од. зб. 110. – Арк. 85.

¹⁴ Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали... – С. 442.

¹⁵ Там само. – С. 503–505.

¹⁶ Там само. – С. 507.

багаторічних напрацювань окремих співробітників. Так, О. Терлецькому нав'язали тему: "Запровадження церковної унії на західноукраїнських землях". З приводу нової тематики на засіданні відділу 21 грудня 1945 р. відбулася дискусія, під час якої О. Терлецький заявив, що він від 1940 р. працює над темою: "Головна Руська Рада 1848–1851 рр.". У процесі досліджень йому вдалося віднайти й проаналізувати архівні матеріали, частина з яких була втрачена під час німецької окупації, тому його копії фактично "заступають затрачені документи". "В 1946 р. [я] мав намір продовжувати роботу і дати оцінку Головної Руської Ради, – заявив він на засіданні. – Уважаю своїм обов'язком супроти української історіографії цю працю докінчити. Маю вже 73 р. життя і 50 років наукової праці; не в силі брати нову тему, а над темою, яку пропонує Інститут «Запровадження церковної унії в західноукраїнських землях», ніколи не працював. Прошу залишити обрану [мною] тему «Головна Руська Рада»"¹⁷.

Найбільш безкомпромісну позицію на засіданні зайняв М. Кордуба, який у виступі заявив, що інститут знехтував тематичний план, опрацьований львівським відділом, і накидає тематику, забуваючи, що справу має не з студентами-початківцями, а зі старшими науковими співробітниками, які довгі роки працюють над своїми темами. Успішна праця можлива тільки тоді, коли узгоджується з особистими зацікавленнями автора. Призначеної йому теми: "Закарпатська Україна: науково-популярний нарис", не може прийняти. Вважає своїм завданням продовжувати роботу над "Бібліографією історії України"¹⁸.

Спроба наприкінці 1945 р. нав'язати львівському відділу Інституту історії України нову тематику стала першим сигналом бруталної кампанії боротьби з т. зв. "українським буржуазним націоналізмом" і представниками львівської історичної школи Михайла Грушевського, яка безпрецедентного розмаху набуде в 1946–1947 рр.

Насамперед розгорнувся масштабний наступ на львівські відділення київських академічних установ, зокрема Інститут історії України. 11 вересня 1946 р. Президія АН УРСР викликала до Львова провідних вчених, які працювали в місцевих відділах столичних інститутів історії, літератури та економіки: І. Крип'якевича, О. Терлецького, М. Кордубу, І. Карпинця, М. Возняка, О. Степанів, В. Огоновського, Я. Ярему¹⁹.

На зустрічі з віце-президентом АН УРСР М. Лаврентьевим їм поставлено категоричну вимогу переїхати до Києва, начебто, для зосередження кращих наукових сил у столиці. Реакція львівських вчених на примусовий переїзд була різко негативною. В інформації відділу науки управління пропаганди й агітації ЦК КП(б)У подано надзвичайно промовисті аргументи О. Терлецького, М. Возняка, І. Крип'якевича, М. Кордуби проти переїзду, які засвідчують їх глибоке розуміння суті подій, особисту мужність і безкомпромісність.

Так, О. Терлецький, заперечуючи доцільність свого переїзду до Києва, звертав увагу, що за кордоном його трактуватимуть як примусове намагання ізолювати львівських вчених від галичан. Щодо нього особисто, то вік – 73 роки й стан здоров'я не дадуть можливості нормально працювати в Києві. Наприкінці

¹⁷ Там само. – С. 517.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – Львів, 2006. – С. 388.

категорично заявив: “Їхати до Києва не можу, дайте можливість дожити на рідній землі. Якщо примусите їхати – піду на пенсію і порву з роботою в академії”²⁰.

М. Кордуба теж категорично заперечив можливість свого переїзду до Києва, а у випадку примушування також заявив, що піде з академії. Він просив “дати змогу вмерти біля могили рідної доньки, що похована у Львові в 1917 році”²¹. І Крип’якевич спочатку відмовлявся переїжджати, але врешті змушений був погодитись, за умови, що його сім’я залишиться у Львові.

Академік М. Возняк зайняв найбільш категоричну позицію щодо переїзду: “Я покараю себе смертю, якщо примусите мене переїхати до Києва”, – заявив він. При цьому із сарказмом зауважив, що “Інститут історії являє собою барило пива, де 90 % піни і тільки 10 % пива”²².

Доля львівських відділів академічних інститутів була вирішена. 13 вересня 1946 р. на Президії АН УРСР офіційно поставлене питання про їх ліквідацію. Спроби І. Крип’якевича переконати в доцільності існування двох наукових центрів – у Києві та Львові, позитивного результату не дали. 21 вересня 1946 р. Президія АН УРСР звернулася до Ради Міністрів республіки, щоб “санкціонувати ліквідацію у Львові відділів інститутів: літератури, історії та економіки”. 28 жовтня 1946 р. Рада Міністрів УРСР за підписом М. Хрущова постановила ліквідувати ці інститути, провідних наукових працівників дозволила перевести до Києва і, водночас, розпорядилася протягом 1946–1947 р. “перемістити до фундаментальної бібліотеки Академії наук УРСР в м. Києві потрібні контингенти книжок та архівних матеріалів із Львівського філіалу бібліотеки Академії наук УРСР”²³.

Так, радянський тоталітарний режим спочатку заборонив діяльність на західноукраїнських землях національних наукових та культурно-просвітницьких інституцій, репресував або морально знищив їх найкращих представників, а згодом ліквідував створені ним же філіали київських академічних установ. У цьому контексті надзвичайно цікаве повідомлення Львівського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про реакцію львівської інтелігенції на таку політику комуністичної влади. Зрозуміло, що така інформація надходила до владних структур з різних джерел, зокрема, від відомих “секретних співробітників”. У повідомленні мовиться про те, що частина місцевих наукових працівників неправильно, навіть вороже, реагують на критику буржуазно-націоналістичної концепції М. Грушевського, висловлюють незадоволення через закриттям львівських відділень науково-дослідних інститутів Академії наук. До цих працівників найперше належить акад. Возняк, проф. Кордуба, старший науковий співробітник Терлецький. Так, М. Возняк серед працівників львівського університету говорив: “Чому ми (Терлецький, Кордуба і я) повинні «каятися». Це були наші переконання, коли ми свого часу писали. Приймайте нас такими, якими ми є. Тепер ми стараємося писати по-іншому, тобто все ж, пишемо, а ви не друкете нас, якщо ми погано пишемо. Я переконався, що серед комуністів немає розумних людей, а всі тільки рупори абстрактних доктрин, які виробляються

²⁰ Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали / [упоряд.: Т. Галайчак та ін.; редкол.: Ю. Сливка (відп. ред.) та ін.]. – Київ: Наукова думка, 1995. – Т. 1: 1939–1953. – С. 346.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Там само. – С. 357.

на кухні в Кремлі. Китайські мури Кремля відгородили кремлівських кухарів від усього світу”²⁴.

А старший науковий співробітник Інституту історії Львівського філіалу АН УРСР О. Терлецький, зазначається у повідомленні, про М. Возняка заявив: “Возняк... розумна й далекоглядна людина. Він пішов в партію, щоб її покращувати зсередини, спрямовувати, вчити. Адже й там є добрі українці, але лише мізки у них налаштовані на московський лад. Якщо б у нас було більше Возняків, то нас так би не мордували, як зараз”²⁵.

Після ліквідації львівського відділу Інституту історії України О. Терлецькому дозволили працювати за індивідуальним планом й залишили у Львові. Але вже восени 1947 р. дирекція інституту звернулася до президента АН УРСР О. Палладіна з проханням відрахувати О. Терлецького і Ф. Голійчука зі складу установи, мотивуючи це невідповідністю зайнятим посадам. Директор інституту М. Петровський вважав, що вони не можуть працювати в науковій установі, бо не мають належної кваліфікації, а О. Терлецький, до того ж, обтяжений “винятково важким політичним минулим”. У листопаді 1947 р. обох звільнили²⁶.

О. Терлецькому вдалося тимчасово влаштуватися на роботу у львівський відділ Інституту археології АН УРСР, в якому, як він сам зазначає в автобіографії, працював із 13 березня 1948 р. по 18 січня 1950 р.²⁷.

Коли в червні 1951 р. було створено Інститут суспільних наук АН УРСР, О. Терлецький почав працювати в ньому на посаді старшого наукового співробітника відділу історії України, де розробляв теми: “Взаємозв’язки між східними і західними слов’янами з найдавніших часів до половини XIII ст.”, “Соціальна боротьба в Галицькому князівстві в XII ст. та Іван Берладник”, “Діяльність Головної Руської Ради в 1848–1851 рр.” та деякі інші.

Як зазначається в його характеристиці за підписом директора інституту О. Нестеренка та парторга Ю. Захарука: “...тов. Терлецький О. А. за своїм віком та по причині важкого тану здоров’я, протягом останнього року не міг приймати участі в роботі Інституту. З уваги на це Президія Академії наук УРСР своєю постановою від 25 квітня 1952 р. звільнила тов. Терлецького О. А. з посади старшого наукового співробітника Інституту суспільних наук АН УРСР”²⁸.

Цікаво, що в чорновому варіанті характеристики зазначається, що звільнення відбулося “у зв’язку з переходом О. Терлецького на пенсію”²⁹.

У постанові Президії АН УРСР від 25 квітня 1952 р. за підписом її президента О. В. Палладіна сказано: “Старшого наукового співробітника тов. Терлецького Омеляна Антоновича, який працює в відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР, у зв’язку з переходом його на пенсію з 15 травня 1952 р. звільнити

²⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі... – С. 350.

²⁵ Там само.

²⁶ Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації [Електронний ресурс] / О. Луцький. – Режим доступу: http://www.histans.com/JournALL/graf/graf_2012_22/6.pdf.

²⁷ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Оп. 3-ОС. – Од. зб. 110. – Арк. 85.

²⁸ Там само. – Арк. 87.

²⁹ Там само. – Арк. 89.

з роботи в Інституті суспільних наук АН УРСР³⁰. Коли в 1953 р. директором Інституту став І. Крип'якевич, він почав клопотати про підвищення О. Терлецькому персональної пенсії з 600 до 1200 крб³¹.

Повертаючись у 40-ві повоєнні роки, варто зазначити, що це були лише перші кола комуністичного пекла, адже паралельно з переслідуваннями в наукових установах О. Терлецького, М. Кордубу, І. Крип'якевича та інших представників львівської історичної школи Михайла Грушевського ще з більшою брутальністю й цинізмом цькували у львівському університеті. Шокуючі деталі цієї українофобської вакханалії наводить Ярослав Дашкевич у статті «Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів»³².

Як зазначає О. Терлецький в автобіографії, написаній 24 листопада 1944 р., він повернувся до Львова 13 жовтня того ж року: «Тут зголосився до праці й зараз працюю як в. о. доцента в кафедрі середніх віків у Львівському державному університеті ім. І. Франка»³³. Згідно з наказом ректора ЛДУ від 17 жовтня 1944 р. О. Терлецького було поновлено на посаді в. о. доцента кафедри середніх віків Львівського державного університету.

Навчальний рік в університеті на середніх і старших курсах розпочався 15 жовтня, а на перших усіх факультетів – 1 листопада 1944 р.³⁴. У звіті про роботу кафедри історії середніх віків за 1944/1945 н. р. зазначається, що «Терлецький О. А. у першому семестрі 1944/1945 н. р. з курсу історія середніх віків відбув 80 годин, закінчив виклади темою: «Середньовічна культура і зародження буржуазної ідеології (XV ст.)» на другому курсі, а на четвертому – курс «Джерелознавство», відбув 32 години згідно з планами і програмами, матеріал повністю закінчений»³⁵. У цьому ж навчальному році виконувач обов'язків завідувача кафедри М. Скорик у звіті задовільно оцінював викладацьку роботу О. Терлецького³⁶ і зазначав, що результатом його кропіткої праці «стало значне покращення студентами рівня підготовки самостійних університетських студій»³⁷.

Навіть тодішній декан історичного факультету В. Горбатюк, який за короткий час стане одним з основних інквізиторів у переслідуванні О. Терлецького, М. Кордуби, І. Крип'якевича, у звіті про роботу факультету за 1944/1945 н. р. теж характеризує його позитивно: «Професорсько-викладацький склад сумлінно відносився до праці, не шкодував сил на те, щоб виконати навчальні плани і добитись високої якості навчання. Зокрема треба відмітити як без сумніву кращих викладачів: Крип'якевича І. П., доц. Вейцківського І. І., в. о. Терлецького Ом., в. о. доцента Смішко»³⁸. Далі він зазначає, що «викладачі брали активну участь у всіх

³⁰ Архів Інституту українознавства... Оп. 3-ОС. – Од. зб. 110. – Арк. 93.

³¹ Там само. – Оп. 3-ОС. – Од. зб. 110. – Арк. 95.

³² Див.: Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – Львів, 2006. – С. 369–401.

³³ Терлецький О. Автобіографія 1944 [Електронний ресурс] / О. Терлецький. – Режим доступу: http://archive.franko.lviv.ua/attachments/240_%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.%201944.pdf

³⁴ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Р-119. – Оп. 11. – Спр. 4. – Арк. 6.

³⁵ ДАЛО. – Р-119. – Оп. 17. – Спр. 9. – Арк. 9.

³⁶ Там само. – Арк. 3.

³⁷ Там само. – Спр. 10. – Арк. 5 зв.

³⁸ Там само. – Спр. 2. – Арк. 4.

політично-громадських заходах і подіях: недільниках, мітингах, демонстраціях тощо, виступали з прилюдними доповідями, із статтями в місцевій пресі (проф. Крип'якевич, в. о. доц. Терлецький, в. о. доц. Смішко)³⁹, а на історичній секції наукової сесії, присвяченій річниці визволення м. Львова, Терлецький О. читав доповідь “Головна Руська Рада і селянське питання”⁴⁰.

Але в доповідній записці ректора університету І. Белякевича про роботу за 1944/1945 н. р. вже звучать інші характеристики й тенденції, спрямовані на викорінення ідейно-ворожих елементів зі середовища університету. Незважаючи на позитивні характеристики О. Терлецькому від завідувача кафедри та декана історичного факультету, ректор наголошує: “У окремих викладачів бувала низька якість лекцій (викл. Федяй – історія СРСР, в. о. доц. Терлецький – історія середніх віків та ін.)... Рівень ідеологічної роботи серед наукових працівників був часто невисокий... Недостатньо велася боротьба в напрямку викриття ідейно-ворожих теорій в минулих працях окремих науковців (проф. Крип'якевич, в. о. доц. Терлецький др.) та критики наукових праць, виданих в попередні роки”⁴¹.

У 1945/1946 н. р. в університеті було створено кафедру історії південних і західних слов'ян⁴², яку очолив проф. Мирон Кордуба. Через брак викладачів сюди з кафедри історії середніх віків переведено доц. О. Терлецького і вже на першому засіданні кафедри (29 вересня) затверджено запропонований ним план загального курсу “Історії західних і південних слов'ян” для 3-го курсу історичного факультету⁴³, який мав читатися у першому семестрі в загальному обсязі 98 годин (із них 70 лекційних)⁴⁴. У наступному 1946/1947 н. р. О. Терлецький продовжував читати на 2 й 3-му курсі історичного факультету “Історію західних і південних слов'ян”⁴⁵.

А маховик репресій проти істориків львівської школи Михайла Грушевського набирив обертів. Перші доноси появилися вже у грудні 1945 р., а офіційно “критику буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського та його школи” у Львівському університеті розпочато в лютому 1946 р. На засіданні партбюро було затверджено тематичний план доповідей з критикою “буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського та його школи”. У звіті про роботу історичного факультету за 1945/1946 н. р. зазначається, що на пленарних засіданнях кафедр у січні–березні 1946 р. було заслухано реферати І. Крип'якевича, М. Кордуби, О. Терлецького, проф. П. Добролюбського “з приводу буржуазно-націоналістичної концепції історії України проф. Грушевського... було піддано гострій принциповій критиці буржуазно-націоналістичне висвітлення історії України Грушевським і особливо його учнями...”⁴⁶.

Особливою завзятістю в боротьбі з концепціями Михайла Грушевського та його учнями виділялися тодішній ректор ЛДУ Іван Белякевич, декан історичного факультету Володимир Горбатюк та завідувач кафедри історії СРСР Василь Осечинський. У несамовитому українофобстві їх підтримували московські та київські

³⁹ Там само. – Арк. 6–6 зв.

⁴⁰ Там само. – Оп. 11. – Спр. 5. – Арк. 29.

⁴¹ Там само. – Арк. 53.

⁴² ДАЛО. – Р-119. – Оп. 11. – Спр. 9. – Арк. 1.

⁴³ Там само. – Оп. 17. – Спр. 25. – Арк. 1.

⁴⁴ Там само. – Ф-2923 (Кордуба М. М.). – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.

⁴⁵ Там само. – Оп. 17. – Спр. 46. – Арк. 3 зв.; Спр. 45. – Арк. 1.

⁴⁶ Там само. – Оп. 17. – Спр. 17. – Арк. 37.

можновладці і вони координували свою діяльність із львівськими партійними чиновниками.

Так, у “Доповідній записці” І. Белякевич пише про “буржуазно-націоналістичні вилазки” у статтях І. Крип’якевича, лекціях М. Рудницького, а серед тих, що показали себе найяскравішими виразниками “низькопоклонства перед буржуазною культурою Заходу”, називає історика О. Терлецького⁴⁷.

Заступник заввідділу пропаганди та агітації львівського обкому КП(б)У Меньшов на нараді партактиву Залізничного р-ну Львова наголошував: “...професор Крип’якевич, доцент Терлецький довгий час в минулому були учнями Грушевського і в своїх роботах мали багато серйозних помилок у висвітленні історії України, але досі ще не викрили до кінця своїх помилок”⁴⁸.

У звіті комісії управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) про перевірку стану ідеологічної роботи в Україні від 1 липня 1946 р. начальник цього управління Г. Александров інформував секретаря ЦК ВКП(б) А. Жданова: “Отъявленные националисты, выступавшие во время немецкого оккупации с погромными фашистскими брошюрами, Крипякевич, Кордуба, Терлецкий и другие имеют возможность и сейчас с кафедр институтов проводить свои враждебные теории”⁴⁹.

Тобто, прізвиська львівських істориків, їх діяльність і позиція аналізувались на найвищому рівні в Москві, тому функціонери в Києві та Львові поводили себе так агресивно і брутално. Були в цьому “антиукраїнському хорі” й інші “солісти”, серед них і місцевого походження. Всі вони виконували свої “партії” у виставі, написаній “композиторами із спец. та парт. органів”.

Тотальний наступ антиукраїнських сил розпочався наприкінці червня – в липні 1946 р. Заввідділу управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) С. Ковальов опублікував у московській газеті “Культура и жизнь” (1946, 4 липня, 2 с.) статтю: “Исправить ошибки в освещении некоторых вопросов истории Украины”, в якій заявив: “Відсутність критики буржуазно-націоналістичних поглядів Грушевського приводить до того, що окремі професори у Львівському університеті (Крип’якевич, Кордуба та ін.) й тепер читають лекції з історії України в дусі Грушевського, дотримуються його концепції, відверто виступають на захист його поглядів”. Статтю відразу ж передрукувала київська “Радянська Україна”. – 1946. – 24 липня та львівська “Вільна Україна”. – 1946. – 26 липня. Отримавши команду з центру, місцеві “борці з УБН” посилили цькування львівських істориків.

24 липня 1946 р. у Львівському будинку партійної освіти було скликано нараду з питань ідеологічної роботи, в якій взяли участь партапаратчики, лектори, викладачі суспільних дисциплін, діячі науки, літератури і мистецтва, працівники культосвітніх установ, преси – всього понад 400 осіб. Із доповіддю “Про стан і завдання ідеологічної роботи партійних організацій Львівської області” виступив секретар обкому Є. Желяк, який наголосив, що буржуазно-націоналістичні концепції т. зв. історичної школи Грушевського, до якої належать М. Кордуба, І. Крип’якевич

⁴⁷ Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів / Я. Дашкевич // Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 374.

⁴⁸ Там само. – С. 375.

⁴⁹ Культурне життя в Україні. Західні землі... – С. 340.

та інші, “стали духовною зброєю банд українсько-німецьких націоналістів”⁵⁰. (3–4 серпня 1946 р. газета “Вільна Україна” надрукувала статтю В. Горбатюка “Викоринимо залишки буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і його «школи»”, в якій нещадній критиці та безпідставним звинуваченням піддано І. Крип’якевича, М. Возняка та інших українських вчених.

13 серпня того ж року на нараді партійно-радянського активу Залізничного р-ну Львова (на території якого розташований ЛДУ) змусили виступати з покайнними промовами проф. І. Крип’якевича та доц. О. Терлецького. Останній мусів виправдовуватися і говорити, що, незважаючи на свій похилий вік (О. Терлецькому йшов 73 рік!), пробує перебудувати свій світогляд, переосмислити концепцію Грушевського тощо. На пленумі Львівського обкому КП(б)У 29–30 серпня 1946 р. перший секретар І. Грушецький вкотре наголосив: “Деяка частина місцевої інтелігенції, особливо історики та літератори – учні й послідовники Грушевського, які тепер працюють викладачами у наших вузах, намагаються використати кафедру для поширення буржуазно-націоналістичних поглядів серед нашого студентства. Ряд науковців, як Крип’якевич, Кордуба, Терлецький та інші, ще залишаються на позиціях «школи» Грушевського, не роззброїлися, не розкритикували своїх помилок”.

За кілька днів на пленумі Львівського міському партії секретар міському І. Боднар заявив: “Партійна організація Львова вчасно не викрила шкідливих виступів і статей послідовників і учнів контрреволюційної псевдонаукової історичної «школи» Грушевського в наших вузах, наукових закладах... – Кордуби, Терлецького, Крип’якевича та інших”⁵¹.

Своєрідною кульмінацією цього “суду нечестивих”, стали загальноміські збори львівської інтелігенції у приміщенні театру ім. М. Заньковецької, на які зігнали вчених, наукових працівників, викладачів вишів, письменників, художників, артистів, представників партійних, радянських і громадських організацій. У президії зборів засідали: заступник голови Ради Міністрів УРСР М. Бажан, три секретарі обкому, голова облвиконкому та інші чиновники. З покайнними промовами виступили І. Крип’якевич, М. Рудницький. Преса інформувала, що “не задовільнив учасників виступ одного з послідовників і учнів Грушевського, доцента Терлецького. Його промова на зборах свідчить, що він нічого не забув і нічого не навчився. Автор ряду ворожих антинаукових книжок, що безсоромно фальсифікують історію України, доцент Терлецький дозволив собі твердити, що він, ніби «не мав нагоди робити помилок»”. Як згадує очевидець цього судилища Я. Дашкевич, О. Терлецький виступав спокійно, мужньо, з великою гідністю: “В залі шуміли. На репліку з залу «ви ж псуєте наших дітей», він гірко всміхнувся і відповів з притиском: «Ваших дітей я не псую»”⁵².

На закінчення секретар обкому Є. Желяк ще раз наголосив: “Колишні його [Грушевського] учні та послідовники Крип’якевич, Кордуба, Терлецький та деякі інші все ж до останнього часу не відмовилися від псевдонаукових антинародних концепцій свого вчителя. Ці наукові працівники, які припустили досить багато по-

⁵⁰ Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою ... – С. 377.

⁵¹ Там само. – С. 381–382.

⁵² Там само. – С. 384.

милок у своїх творах, повинні нарешті, беззастережно стати на правильний шлях в своїй громадській, науковій діяльності...⁵³.

Нова хвиля переслідувань накопилася на початку 1947/1948 н. р. після постанов ЦК ВКП(б)У “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії Академії наук УРСР” та “Про покращення викладання і політично виховної роботи у вищих навчальних закладах УРСР”. Для їх обговорення провели низку засідань Ради університету, одне з яких перетворилося на загальне засідання всіх викладачів і тривало п’ять днів – 7, 8, 9, 10 і 14 жовтня 1947 р.

На цих зборищах ректор університету та виступаючі, як своєрідні ритуальні мантри, знову повторювали про незадовільне викладання низки дисциплін, які на низькому ідейному рівні читали викладачі Терлецький, Шпитковський, Сосюкало. Наголошували на фактичній відмові ряду викладачів, які в роки окупації співпрацювали з німцями, засудити свою поведінку (проф. Паше-Озерський, доц. Коструба, доц. Терлецький, доц. Давидяк); звертали увагу, що проф. Крип’якевич, проф. Левицький, проф. Рудницький, доц. Терлецький, Шпитковський та інші не відмовилися від свої ідеалістичних, буржуазно-націоналістичних поглядів. Раду не задовольнили виступи проф. Рудницького, доц. Давидяка, Коструби, Терлецького, в яких не було самокритики; засудили їх за те, що вони пішли шляхом захисту своїх поглядів і поведінки, ворожих радянській ідеології, завульовували ворожість цих поглядів⁵⁴.

Так, суспільна атмосфера навколо вчених, які належали до школи Михайла Грушевського, була нестерпною. Публічні звинувачення, постійні цькування, вимоги покаяння й інші методи морального терору спричинили 2 травня 1947 р. інсульт і смерть Мирона Кордуби. На кафедрі західних і південних слов’ян залишився лише доц. О. Терлецький, якому й змушені були доручити виконувати обов’язки завідувача. Саме він у червні 1947 р. підготував і подав звіт про роботу кафедри у 1946/1947 н. р.⁵⁵.

У новому 1947/1948 н. р. на кафедрі далі числився лише доц. Терлецький, який, до речі, працював лише на 0,5 ставки. Тиск на нього продовжувався, його звинувачували “у всеможливих націоналістичних гріхах”. Про це йдеться у довідці Львівського обкому КП(б)У для ЦК КП(б)У щодо суспільно-політичної характеристики львівської інтелігенції; інформації Львівського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про політичні настрої інтелігенції Львівської обл.; на львівській міській партійній конференції про ідейно-виховну роботу в закладах освіти, науки і культури тощо⁵⁶. Становище О. Терлецького з морально-психологічного огляду стало просто нестерпним. У звіті декана історичного факультету про роботу в 1947/1948 н. р. зазначено: “У першому півріччі були розглянуті і піддані критиці друковані праці окремих викладачів, внаслідок чого були виявлені грубі буржуазно-націоналістичні погляди, які вони просуvalи в цих роботах (Терлецький, Смішко та ін.)”⁵⁷.

Нова хвиля репресивних заходів щодо представників історичної школи Михайла Грушевського добігав кінця. 3 січня 1948 р. 75-річний Омелян Терлецький, хворий і нервово виснажений безглуздими звинуваченнями та переслідуваннями,

⁵³ Там само. – С. 385.

⁵⁴ Там само. – С. 386.

⁵⁵ ДАЛО. – Р-119. – Оп. 17. – Спр. 46. – Арк. 2.

⁵⁶ Культурне життя в Україні. Західні землі... – С. 397, 469, 470, 635.

⁵⁷ ДАЛО. – Р-119. – Оп. 17. – Спр. 67. – Арк. 6.

звертається до ректорату Львівського університету з проханням звільнити його “від обов’язків доцента по кафедрі історії південних і західних слов’ян... , тому що я наслідком старечого віку... і перебутої тяжкої хвороби серця в 1941 р. і недавньої хвороби запалення нервів, не почуваюся в силі сповняти таких тяжких і відповідальних обов’язків”. 7 січня 1948 р. ректор Львівського університету І. Беякевич підписав наказ, в якому зазначено: “звільнити за власним бажанням”⁵⁸.

На жаль, жорна комуністичного тоталітаризму продовжують перемелювати нашу національну історію, культуру, мову, Церкву, нищити історичну пам’ять, традиції. “Історична мафія”, про яку писав Я. Дашкевич, продовжує свою руйнівну роботу. У крайніх виявах це бачимо в історичній політиці освітнього міністерства, з одного боку, та, як це не дивно, у спробах нав’язати суспільству теорії мультикультуралізму, поліетнічності й відмови від етноцентричного погляду на історію – з іншого.

Зважаючи на все це, розправа в Омеляном Терлецьким та його колегами – істориками – один з елементів боротьби тоталітарного режиму з Україною й українцями загалом. З іншого боку, це була боротьба новоприбулих “істориків” із вченими і викладачами української національності. По-третє, масштаби і запеклість цієї боротьби визначало і продовження діяльності ОУН та збройний опір УПА, з якими не могла впоратися радянська комуністична система.

Про останні шість років життя Омеляна Терлецького (1952–1958) маємо обмаль інформації. Це, переважно родинні спогади, які поки не можуть повністю реконструювати цей проміжок його складного життєвого шляху. Але світлий образ галицького інтелігента, професора – поступово проявляється із мороку замовчування і забуття.

Руслана Труба. Емельян Терлецкий и борьба советского режима с львовской исторической школой Михаила Грушевского

Впервые в историографии основательно реконструировано т. н. “советский” период жизненного пути Е. Терлецкого, в частности его преподавательскую работу на историческом факультете Львовского государственного университета им. И. Франко, а также научную деятельность в Львовском отделе Института истории Украины, а впоследствии – Институте общественных наук АН УССР. На основе архивных материалов поэтапно воспроизведено специфику политики советского режима в сфере исторической дидактики в высшей школе, а также особенности советских исторических исследований. Основное внимание сосредоточено на освещении проблемы борьбы коммунистической системы с представителями львовской исторической школы Михаила Грушевского, в частности: Е. Терлецким, И. Крипякевичем, М. Кордубой и др. Показано, как тоталитарная система грубо уничтожала исторические традиции, историческую память, национальную историческую науку и ее представителей.

Ключевые слова: львовская историческая школа М. Грушевского, Емельян Терлецкий, советский режим.

⁵⁸ Гудь Б. Омелян Терлецький – автор першої “Історії української держави” / Б. Гудь // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля. – С. 590.

Ruslana Truba. Omelian Terlets'kyi and the struggle of the Soviet regime with the L'viv historical school of Hrushevsky

The article for the first time in historiography thoroughly reconstructs the so-called "Soviet" period of Omelian Terlets'kyi's life. It revolves around his teaching at the History Department of Ivan Franko University of Lviv and research at the Lviv Department of the Institute of History of Ukraine, and later the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. On the basis of archival materials it reproduces the specifics of the policy of the Soviet regime in the sphere of historical didactics in institutions of higher learning and the characteristics of Soviet historical research. The article focuses on the coverage of the problems of the struggle of the Communist system with the representatives of the Lviv historical school of Hrushevsky, in particular Omelian Terlets'kyi, Ivan Krypiakevych, Myron Korduba. It is shown how the totalitarian system brutally destroyed the historical traditions, historical memory, Ukrainian history as a discipline and its representatives.

Key words: Lviv historical school, Omelian Terlets'kyi, the Soviet regime.